

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

КІРМАЧ Людмила Аліївна

УДК 343.98

**ДОКАЗУВАННЯ
ЯК МЕТОД ПІЗНАННЯ
В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес
та криміналістика; судова експертиза

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу та криміналістики Запорізького юридичного інститута Міністерства внутрішніх справ України.

- Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор
ЛУКАШЕВИЧ Віталій Григорович,
Гуманітарний університет "Запорізький
інститут державного та муніципального
управління", перший проректор
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор
КОНОВАЛОВА Віолетта Омелянівна,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, професор кафедри
криміналістики, академік Академії правових
наук України
- кандидат юридичних наук, доцент
ГАСНКО Володимир Іванович,
Національний університет внутрішніх справ
МВС України, начальник кафедри
криміналістики
- Провідна установа:** Одеська національна юридична академія
Міністерства освіти і науки України,
кафедра криміналістики

Захист відбудеться 15 жовтня 2003 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий 11 вересня 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Шепітько В.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Особливістю даної роботи є дослідження важливих проблем теорії та практики доказування в процесі розслідування злочинів. Недостатня розробка цих питань у науковій і, в першу чергу криміналістичній літературі, нагальні потреби слідчої практики обумовили вибір теми дисертації.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку України спостерігається певна стабілізація соціально-економічної ситуації. Відповідним чином це впливає на специфіку стану злочинної діяльності, що кореспондується із соціально-економічними умовами життя суспільства та є відображенням характеру й змісту певного етапу розвитку держави.

Ця тенденція поставила перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання розробки та реалізації нових підходів до боротьби зі злочинністю, винаходження нових методів, які були б адекватними її новому прояву, відповідно до Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376/2000. У цьому аспекті здійснювана в Україні судово-правова реформа, покликана гармонізувати діючі правові відносини відповідно до вимог міжнародних стандартів, визначила необхідність перегляду низки положень національного кримінально-процесуального законодавства, вдосконалення процедури розкриття та розслідування злочинів під кутом зору забезпечення реалізації основного принципу правової держави, згідно з яким людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод – обов'язком держави.

До юридичних механізмів такого забезпечення належить інститут доказування в кримінальному судочинстві. Незважаючи на досить значний обсяг досліджень у цій галузі, низка теоретичних та правових положень, що стосуються проблеми визначення доказування як певного криміналістичного методу пізнання під час розслідування злочинів, залишилися поза увагою науковців. У цьому плані актуальними є не тільки традиційні питання, що стосуються визначення понять і видів доказів, їх належності та допустимості, предмета й меж доказування, а й такі малодосліджені питання як логічні та психологічні основи доказування, співвідношення та зв'язок доказування з оперативно-розшуковою діяльністю, проблема процесуальної легалізації інформації, отриманої оперативним шляхом, роль слідчого та експерта у формуванні доказів та ін.

Крім того, ефективність розробки позначених проблем багато в чому обумовлена відповідним розумінням таких його категорій як злочин, злочинна діяльність, інформація, інформаційна сутність злочину, джерело доказів, сутність і, нормативний зміст яких у теорії залишаються недостатньо розробленими та суперечливими. У той же час, багатоаспектний характер правового дослідження злочинної події дає змогу визначити основні напрями застосування доказування як специфічного методу пізнання під час розслідування злочинів.

Окремі питання проблеми були предметом дослідження у працях провідних науковців: О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Д.І. Беднякова, Р.С. Белкіна, В.І. Гаєнка, Ю.М. Грошевого, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, М.М. Михеєнка, В.М. Тertiшника, О.Р. Ратінова, М.В. Салтєвського, В.Ю. Шепітька та ін. Однак їх роботи, створюючи наукову базу теорії доказів, не охопили всіх її аспектів і стимулюють необхідність проведення нових досліджень на основі вивчення слідчої практики останніх років і новітніх досягнень юридичної науки. Крім того, актуальність дослідження обумовлюється існуючими правовими й організаційно-тактичними проблемами оперативно-розшукових служб та органів досудового слідства щодо врегулювання питань, пов'язаних із використанням доказів, а також потребами пошуку нових шляхів підвищення ефективності їх діяльності, що підтверджують проведені дисертантом узагальнення результатів опитування практичних працівників. Тому сукупність наведених обставин дозволяє відносити обрану тему дисертаційного дослідження до актуальної, такої, що потребує подальшої наукової розробки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження ґрунтується на основних положеннях Постанови Верховної Ради України "Про Концепцію судово-правової реформи в Україні" від 28.04.92 р., Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр., затвердженої Указом Президента України 17.09.96 р. за

№ 837/96, Національної програми боротьби з корупцією, затвердженою Указом Президента України 10.04.97 р. № 319/97 р., Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25.12.00 р. № 1376/2000 та Указі Президента України № 143 від 18.02.02 р. “Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охороні прав і свобод громадян”. Тема дисертації передбачена планом науково-дослідної роботи Запорізького юридичного інституту МВС України (затверджена Вченою радою, протокол № 9 від 12.11.1999 р.), відповідає напрямкам прикладних досліджень навчальних закладів і науково-дослідних установ МВС України на період 1995-2000 рр. (Рішення Колегії МВС України від 28 червня 1995 р. за № 4 КМ/2).

Мета й завдання дослідження. Основна мета дисертації полягає у теоретичному аналізі стану названої проблеми, всебічному опрацюванні її основних положень, концептуальному підході до вдосконалення існуючих і розробці нових криміналістичних прийомів та засобів удосконалення процесу доказування на стадії досудового розслідування.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення наступних основних завдань: 1) вивчення основ теорії доказування з метою її конкретизації, уточнення та визначення форм і методів пізнання під час розслідування злочинів; 2) проведення порівняльного лінгвістично-правового аналізу понять і термінів, зв'язаних із процесом доказування; 3) установлення зв'язків між сутністю й поняттям злочину та загальними категоріями теорії доказування; 4) узагальнення слідчої практики з метою визначення змісту та інформаційної природи доказування; 5) з'ясування основних уявлень щодо сучасних проблем отримання доказів шляхом змістовного та статистичного аналізу результатів опитування практичних працівників; 6) упорядкування засобів доказування, здійснення їх класифікації і типізації; 7) визначення можливостей і напрямків використання засобів спілкування слідчого як теоретичної основи провадження вербальних слідчих дій; 8) внесення пропозицій щодо упорядкування класифікації слідчих дій як криміналістичних методів отримання інформації.

Об'єктом дослідження постали, з одного боку, закономірності виникнення й існування злочинної діяльності та злочину, а, з іншого – закономірності діяльності слідчого з пізнання цих соціальних і правових явищ.

Предметом дослідження обрані криміналістичні аспекти концепції доказування в кримінальному судочинстві та практика (тактико-методичні основи) розслідування злочинів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації склала сукупність сучасних методів і прийомів пізнання об'єктивної дійсності, котра поєднує як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Вихідним підґрунтям дослідження є діалектичний метод пізнання, відповідно до якого проблеми, що розглядаються, представлено у вигляді єдності їх, соціального змісту та юридичної форми. Невід'ємним доповненням до цього методу є порівняльно-правовий метод, що застосовується під час детального вивчення вітчизняного та зарубіжного кримінально-процесуального законодавства; визначенні таких фундаментальних наукових понять як докази, доказування, інформація, інформаційна сутність злочину тощо. Під час визначення сутності та характеристики злочинної діяльності застосовані формально-логічний та системно-структурний методи. При визначенні правової природи та змісту доказування використано логіко-юридичний метод, що полягає в розгляді злочину як складового елемента злочинної діяльності, та дійти висновків узагальнюючого характеру щодо впливу його на зміст та особливості процесу доказування як спеціального криміналістичного методу пізнання під час розслідування злочинів. Співвідношення доказів та інформації, здобутої у результаті оперативно-розшукових заходів, проведено на основі порівняльного методу. У роботі також застосовано сучасні методики збору інформації, її узагальнення, аналізу та статистичної обробки, а перевірка репрезентативності емпіричних даних здійснена на основі рекомендацій правової статистики.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають результати узагальнення та аналізу: анкетування й опитування за спеціально розробленими методиками 202 слідчих прокуратури та МВС України; 69 оперативних працівників ОВС; вивчення 120 кримінальних справ за 1996-2001 рр.; опублікованих матеріалів слідчої практики; дані статистичних звітів МВС

України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації проведене теоретичне узагальнення та запропоновано нове комплексне вирішення наукового завдання, яке полягає у розгляді доказування як специфічного криміналістичного методу пізнання під час розслідування злочинів. У роботі обґрунтовується низка нових положень та висновків, які до певної міри розширюють зміст теорії криміналістики. Елементи новизни полягають у наступному:

- дістала подальшого розвитку наукова думка щодо розгляду злочинної діяльності як об'єктивної закономірності, обумовленої ступенем розвитку соціально-економічних основ суспільства та держави, запропонована її характеристика на сучасному етапі, висвітлені тенденції існування та прояву;

- по-новому розглянуті вихідні положення існування злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів, як взаємопов'язаних та взаємообумовлених форм прояву загальнолюдської діяльності, здійснено їх комплексне вивчення;

- уперше розглянуто ознаки злочинної діяльності, її зміст та види через призму доказування як криміналістичного методу пізнання;

- одержали подальший розвиток знання щодо визначення основних напрямів застосування доказування, як специфічного методу пізнання під час розслідування злочинів;

- проаналізовано сучасний стан використання криміналістичних прийомів і засобів боротьби зі злочинністю, розроблені рекомендації по вдосконаленню процедури їх застосування;

- запропоновано пропозиції з використання технічних засобів під час отримання значимої для розслідування інформації.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що вони можуть бути реалізовані у *науково-дослідній сфері* – слугувати підґрунтям для подальшого опрацювання проблеми теорії доказування; *правотворчій* – використання висновків і пропозицій під час розробки та вдосконалення Кримінально-процесуального кодексу України та відомчих нормативних актів; *правоохоронній* – удосконалення слідчої та судової практики. *Правовиховна* роль одержаних результатів полягає у можливості й перспективності їх використання у роботі по підвищенню рівня правової культури населення та професійного рівня практичних працівників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно з використанням останніх досягнень теорії криміналістики та практики розкриття злочинів. У роботі використано матеріали раніше опублікованих автором праць, а також ідеї та розробки, що належать співавторам наукових статей: "Слідча дія як криміналістичний метод отримання доказової інформації: методологічні витоки проблеми" (у спів. від., 30% і 70% відповідно); "Криміналістична класифікація засобів збирання доказів" (30% і 70%) – Л.А. Кірмач, В.Г. Лукашевича, в яких дисертантом уточнено поняття слідчої дії як криміналістичного методу збирання доказів, її структури та класифікації.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні рекомендації дисертації обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: "Україна: поступ у майбутнє" до 290 – річчя прийняття Конституції Пилипа Орлика" (5.04.00 р., м. Київ); "Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності" (19-20.04.00 р., м. Харків); "Ідея правової держави: історія і сучасність" (23-24.11.01 р., м. Луганськ).

У завершеному вигляді результати дисертаційного дослідження були обговорені на засіданні кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Матеріали дослідження використовуються під час викладання курсів кримінального процесу та криміналістики у Запорізькому юридичному інституті МВС України.

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у семи наукових статтях, шість із яких – надруковано у провідних фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України та 1 тезі наукової доповіді.

Структура дисертації відповідає меті, завданням і предмету дослідження. Вона складається із вступу, 2-х розділів, що містять 11 підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел (224 найменування), додатків (8 с.). Загальний обсяг дисертації – 198 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й основні завдання, об'єкт і предмет, представлено методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено їх апробацію та впровадження, а також дані щодо публікацій та структури дисертації.

Розділ перший: "Інформаційно-пізнавальне підґрунтя розслідування злочинів" складається з двох підрозділів. У **підрозділі 1.1. "Злочинна діяльність: вихідні положення"** аналізуються роль і місце злочинної діяльності в системі суспільних відносин та значення її дослідження для науки криміналістики та слідчої практики. Дисертант виділяє та аналізує різні підходи до визначення поняття діяльності. Зокрема, застосовуючи сучасну методологію дослідження інтегративного "між-наукового" поняття "діяльність" – злочинна діяльність розглядається ним як окремий вид людської діяльності та відповідає загальній структурі такої діяльності.

Із зазначених методологічних позицій проаналізовано співвідношення та практику вживання в юридичній літературі понять та терміно-логічних сполучень "злочинність", "злочин", "злочинна діяльність", "злочинна поведінка", "механізм злочину". Визначаючи, що криміналістика вивчає закономірності пов'язані з виникненням і розвитком зв'язків та відносин у загальному механізмі злочинної поведінки; формуванням і реалізацією злочинної дії; виникненням і протіканням певних явищ, які мають значення для слідчої, судової, оперативно-розшукової та експертної практики, обумовлюється висновок, за яким предметом досудового розслідування виступає злочинна діяльність як специфічна суспільна подія, встановлення змісту якої складає одне з його основних завдань. Під цим кутом зору докладно розглянуто злочинну діяльність, її структуру, механізм злочину. Багатоаспектний характер криміналістичного дослідження злочинної події, окреслений у підрозділі, дає змогу визначити основні напрями застосування доказування як специфічного методу пізнання під час розслідування злочинів.

Підрозділі 1.2. "Інформаційна сутність злочину та інформаційно-пізнавальні передумови отримання відомостей стосовно нього". Злочин у його криміналістичному розумінні автором аналізується як процес взаємодії суб'єкта (особи, яка його вчинила) з об'єктами матеріального світу, що опинилися на місці пригоди, і на яких відобразилися безпосередні або опосередковані дії цієї особи; як складна система взаємозалежних і причинне обумовлених фактів, обставин, учинків, дій та інших проявів суб'єкта у навколишньому середовищі. Наслідками цих проявів є зміни цього середовища. На думку дисертанта, безліч таких змін доцільно умовно розподілити на п'ять відносно самостійних груп, які, виникнувши внаслідок взаємодії учасників події злочину з матеріальними об'єктами, що виявилися на місці пригоди, відбиваються у різноманітних слідах. Далі автор розглядає зміни у середовищі як інформацію про цю подію – фактичні дані, за допомогою яких тільки і можливо отримати відомості стосовно події, що відбулася.

Такий підхід дозволяє автору будувати інформаційно-пізнавальне підґрунтя отримання відомостей про злочин на усталених засадах загальнонаукової теорії інформації. Разом із тим, оскільки сучасна наукова думка не виробила єдиного розуміння та визначення цього терміну, то це спонукало автора більш докладніше спинитися на його аналізі. Дослідивши значну кількість вітчизняних і зарубіжних публікацій з цієї проблеми, дисертант, у підвалини подальших обґрунтувань поклав діяльнісне поняття інформації, яке пов'язується з констатуванням її зв'язку з відображенням, як загальною властивістю матерії. Автор визначає дві взаємодіючі сторони інформації: зміст повідомлення, який уже існує у зовнішньому оточенні, та її споживача. Розглядаючи інформацію у безпосередньому зв'язку з процесом сприймання повідомлення, дисертант наголошує, що інформація потрібна слідчому як вихідний матеріал для вироблення певного алгоритму прийняття рішення та для успішної дії у процесі реалізації своїх функцій. Розглянутий у підрозділі погляд на інформаційну сутність злочину та інформаційно-пізнавальні передумови отримання відомостей стосовно нього, на думку дисертанта, дозволяє вже на самому початку дослідження проблеми доказування як методу пізнання, визначити коло джерел і потоки інформації, які, у подальшому, знайдуть своє логічне втілення в аналізі поняття та інформаційної

природи доказування.

Розділ другий: "Доказування в процесі розслідування злочинів" складається з чотирьох підрозділів. **Підрозділі 2.1. "Інформаційна природа доказування"**. Процедуру розслідування злочину дисертант розглядає як інформаційний процес судово-слідчого пізнання, що містить одержання, зберігання, передачу та використання інформації. Спираючись на усталені в загальній теорії права підходи до тлумачення доказування у широкому та вузькому розумінні цього слова, автор розкриває специфіку пізнавальної діяльності, що здійснюється під час розслідування злочинів у формі судового доказування.

Грунтуючись на уявленнях про комплексний характер досліджуваної проблеми, зазначаючи, що доказування не можна зводити тільки до пізнання взагалі – це є регламентована процесуальна діяльність, яка породжує судові докази, дисертант, продовжуючи її аналіз, спиняється на деяких дискусійних питаннях теорії доказів, зокрема, поняття "судовий доказ", співвідношення фактичних даних (інформації), що складають зміст доказу, та джерел доказів, які виступають формою цього доказу. Наголошується, що фактичні дані та джерела доказів, за допомогою яких ці дані встановлюються, перебувають у тісному зв'язку, обумовлюють одне одного і в реальній дійсності окремо не існують. Аналізуються умови, у разі дотримання яких, фактичні дані набувають доказового значення.

Автор також досліджує історію питання щодо сутності належності та допустимості доказів. Використовуючи сучасний судовий досвід Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки він вважає, що дослідження проблеми правил про належну форму представлення доказів набуває особливої актуальності саме зараз під час кардинального реформування всієї правової системи держави. Комплексний розгляд даного питання нерозривно зв'язано з питанням про поняття та призначення кримінально-процесуальних гарантій, які визначаються як установлені законом засоби та способи, що сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав та законних інтересів особи.

У **підрозділі 2.2. "Доказування як метод розслідування злочинів та його логіко-психологічні витoki"**. Гносеологічні, психологічні та організаційні основи доказування, котрі відносяться до всіх його стадій – збирання, оцінки та використання доказів, дисертант умовно, об'єднав загальноживим науковим поняттям "метод". Під таким кутом зору доказування, як специфічний пізнавальний метод діяльності слідчого, у кінцевому вигляді уявляється, як процедура оперування доказами. Далі дисертант докладно аналізує її програму: пошук, виявлення, дослідження, оцінка, використання – розкриваючи їх змістовну специфіку, в першу чергу, інформаційно-пізнавальну сутність позначених моделей, умови, правила, методи й прийоми роботи слідчого. Окремо досліджувалась роль спеціаліста у реалізації цієї програми.

Недостатня розробленість у юридичній літературі питання щодо особливостей здійснення раціональної розумової діяльності, підпорядкованій загальним законам логічного мислення, під час доказування у кримінальному судочинстві, спонукала автора, спираючись на закони, правила та положення формальної та діалектичної логіки, зробити спробу використати їх понятійний та категоріальний апарат у контексті проведеного дослідження. У цьому аспекті він проаналізував структуру міркувань та закони мислення, що так чи інакше торкаються проблеми істинності або помилковості різних форм знань: відношення істини до реальної дійсності, що в ній відображується, в органічній єдності з процесом пізнання, закон тотожності, закони протиріччя та виключеного третього, закон достатньої підстави, переходу від абстрактного до конкретного, логічні (розумові) прийоми обґрунтування істинності певних суджень, визначення межі достатності доказування тощо.

Окремо досліджувалися психологічні закономірності процесуальної діяльності слідчого, специфіку якої обумовлено, на думку В.О. Коновалової, домінуючою у ній пізнавальною метою, якій підпорядковані всі інші цілі. Дисертант торкнувся "внутрішнього" змісту здійснення лише деяких суто пізнавальних – розумових операцій різного плану та складності: виявлення, дослідження, оцінювання та застосування доказів, наголошуючи, що доказування як пізнавальний процес, який здійснюється під час посвідчуючої та комунікативної діяльності слідчого, має

специфічне психологічне забарвлення, зумовлене особливостями його професійного спілкування з іншими учасниками процесу, а також тим, що слідчий повинен досліджувати не тільки взаємозв'язки явищ, що підлягають безпосередньому сприйняттю, а й процеси, що знайшли своє відображення у свідомості людей стосовно розслідуваної події. У зв'язку з цим дисертант торкнувся проблеми тактичного ризику та інтуїції слідчого, позначивши перспективні шляхи подальших досліджень цих актуальних проблем.

Підрозділ 2.3. *"Сучасні засоби отримання доказів під час розслідування злочинів"* складається з трьох пунктів. У **2.3.1.** *"Слідча дія як засіб доказування та криміналістичний метод отримання інформації"*. Враховуючи непросту структуру слідчої дії як певного елементу складної та багатогранної діяльності слідчого, дисертант розглядає різні аспекти її наукового аналізу. Зокрема, він підтримує думку тих науковців, які звертали увагу на те, що слідча дія у гносеологічному та методологічному планах є засобом (способом, методом) пізнання події злочину, тобто – пізнавально-практичною діяльністю (І.Є. Биховський, О.М. Гусаков, І.М. Лузгін, С.О. Шейфер, В.Ю. Шепітько та ін.). У рамках слідчої дії тактичні (пізнавальні) прийоми, як засоби здійснення певних елементів діяльності, об'єднані у відповідну систему (форму організації пізнавальних актів), яка формує стадії (етапи, фази, періоди) діяльності слідчого і по суті утворює тактику слідчої дії. Тому відносно до цієї системи, із криміналістичної точки зору, слідчу дію, на думку дисертанта, доцільно розглядати як форму реалізації спеціальних (окремонаукових) методів, які використовує у своїй практичній діяльності слідчий для пізнання події злочину й установлення істини у кримінальній справі. Під таким кутом зору слідча дія репрезентується як процесуальна форма реалізації відповідних окремих (спеціальних) криміналістичних методів (цю точку зору поділяють В.С. Зеленецький, Е.П. Іщенко, С.Ю. Якушин та ін.). Очевидно, що криміналістичний метод не підміняє собою слідчу дію. Певна річ, і це впливає із проведеного автором аналізу, що слідча дія як відповідний різновид або елемент діяльності слідчого, має не тільки пізнавальний, але й організаційно-технічний характер, а її результати, оформлені відповідно до установленого законом порядку, приведені у належну форму – посвідчуючу.

У **2.3.2.** *"Криміналістична класифікація засобів збирання доказів"*. Відповідно до наведених вище поглядів на слідчу дію, розвиваючи ідеї М.В. Салтєвського, С.О. Шейфера, В.Ю. Шепітька, автор, провів їх криміналістичну класифікацію, для якої методологічною основою править філософська посилка обумовленості засобів пізнання характером відображень об'єкта пізнання, ознаки якого визначають форми та методи дослідження. Відповідно до цього дисертант, із відомою часткою умовності, побудував криміналістичну класифікацію способів збирання доказів, у якій слідчі дії виступають як специфічні методи пізнання події злочину. Так, у разі, коли інформацію стосовно події злочину відображено матеріальними об'єктами у вигляді зміни їх просторово-геометричних ознак, то для дослідження таких слідів використовуються слідчі дії, мета яких полягає у виявленні, сприйнятті, значеннєвій розшифровці та опису (фіксації) необхідних для доказування фактів. У науковій літературі такі слідчі дії називають нонвербальними (огляд, обшук, виїмка, освідування). Їх пізнавальна сутність як спеціальних криміналістичних методів полягає у безпосередньому почуттєвому, органолептичному пізнанні об'єкта слідчим, заснованому на прийомах спостереження (виявлення), пошуку, виміру, опису й порівнянню ознак об'єкта. Такі слідчі дії характеризуються низкою загальних ознак, а саме: сутністю та метою провадження; методами та технічними засобами, що використовуються для їх здійснення; об'єктом дослідження (носієм інформації).

Іншу групу слідчих дій: допит, очну ставку, пред'явлення для впізнання, які у літературі називають вербальними, - поєднує схожа структурно-логічна схема діяльності слідчого, що заснована на прийомах вербального спілкування: розпиті, розповіді, демонстрації, графічному відтворенні, міміці, жесті, пантоміміці, у ході якого слідчий здійснює керуючий вплив (ставить питання, задачі, роз'яснює права, переконує), який спонукає джерело інформації спочатку актуалізувати (пригадати) необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати його слідчому.

Нарешті, існують матеріальні об'єкти, для отримання відображеної у них інформації необхідно сполучення названих прийомів. Такі джерела інформації називаються складними, а слідчі дії, що використовуються для їхнього пізнання, – змішаними (слідчий експеримент,

перевірка показань на місці, призначення експертизи). У перелічених слідчих діях матеріальні об'єкти (речі) і люди використовуються для одержання інформації одночасно. Такі слідчі дії характеризуються низкою істотних ознак: комплексністю джерела інформації й прийомами її добування, умовами провадження слідчих дій і видом інформації, що здобувається. Далі дисертант докладно розглядає ці ознаки.

Незважаючи на деяку дискусійність низки моментів запропонованої класифікації, на думку автора, їй притаманні визначальні систе-моутворюючі ознаки, і, в першу чергу, універсальність стосовно мето-дів дослідження. Крім того, вона дозволяє розмежувати різні, за криміналістичною (пізнавальною) сутністю, шляхи (способи) одержання інформації, створює передумову до конструювання криміналістичної тактики, що відповідала б сучасному рівню розвитку науки.

У **2.3.3.** *"Вербальні слідчі дії як засіб отримання доказів"*. Дисертант, спираючись на попереднє обґрунтування власного підходу до криміналістичної класифікації засобів збирання доказів, запропонував методично виправдану ідею комплексного розгляду засобів збирання (формування) доказів відповідно до особливостей їх процесуальних джерел, зокрема, особистісних (ідеальних), спинившись на аналізі загальних рис цього способу одержання інформації. Для прикладу ним вибрано допит як "базову" вербальну слідчу дію, на основі якої описано "базову модель" взаємодії слідчого з іншими учасниками. В узагальненому вигляді її інформаційно-комунікативну структуру автор подає у зручному для практиків вигляді програми реалізації ними під час допиту певних організаційно-тактичних засобів, яка має форму організаційно-тактичної моделі поведінки слідчого або типового методу (алгоритму) його практичної діяльності. Структура цього алгоритму складається з п'яти послідовних кроків (стадій або етапів). Перший крок – прогнозування та планування слідчої дії. Другий крок – установлення психо-логічного контакту. Третій крок – обмін мовною (та іншою) інформацією для досягнення поставлених цілей. Четвертий крок – закінчення слідчої дії (вихід із спілкування). П'ятий крок – мислений розбір (аналіз) перебігу подій та результату слідчої дії. У роботі докладно аналізуються завдання, пізнавальний та організаційно-тактичний зміст цих стадій.

Підрозділ 2.4. *"Інформаційне забезпечення доказування в процесі розслідування злочинів"* складається з двох пунктів. У **2.4.1.** *"Співвідношення доказів та інформації, здобутої у результаті оперативно-розшукових заходів"*. Дисертант докладно спиняється на аналізі чинного законодавства з цього питання та практики його застосування, думок провідних учених і досвіду інших держав. Так, аналіз Законів країн СНД і Балтії про оперативно-розшукову діяльність та зарубіжний досвід свідчать, що правове регулювання оперативно-розшукової діяльності відповідними відкритими законами, а також використання результатів цієї діяльності як доказів, стає загальним правилом, але окрім того, що вони в цілому відкрили нові перспективи для використання у процесі доказування матеріалів, отриманих оперативним шляхом, внесли низку принципово нових положень у правові основи, теорію й практику збирання та дослідження доказів на стадії досудового розслідування, із іншого боку, – породили нові проблеми, пов'язані з недосконалістю (декларативністю) окремих положень, їх протиріччями з іншими нормативними актами тощо. Зокрема, це стосується отриманих під час оперативно-розшукової діяльності найрізноманітніших джерел (носіїв) доказової інформації: матеріали відео, аудіо спостереження за діями злочинців, фотокопії документів, похідні факти, що за певних умов можуть стати доказами, та інших положень ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" тощо. Недоліки такої нормотворчості віддзеркалює досліджена автором слідча практика.

Вирішення цих питання безпосередньо зв'язано зі співвідношенням оперативно-розшукової діяльності та кримінально-процесуального доказування. З цього приводу дисертант аналізує різні точки зору й приходиться до висновку, що їх розв'язання неможливо за наявної нормативно-правової бази та потребує окремих правових досліджень. Хоча вже зараз очевидно, що процесуальна діяльність без застосування непроцесуальних заходів була б неможливою, а непроцесуальна діяльність без подальшого використання її результатів у кримінальному процесі – марною. Тому дисертант вважає, що будь-який вид непроцесуальної діяльності щодо виявлення доказів (без фіксації результатів виявлення за допомогою процесуальної форми) можливо розглядати як складову частину процедури виявлення доказів. У сукупності з можливістю представлення доказів

у порядку ст. 66 КПК України непроце-суальні (у тому числі негласні) методи утворюють один із способів збору доказів. Докладно розглядаються шляхи вирішення позначених проблем. Пропонується нормативно закріпити, що докази виникають та досліджуються тільки у межах кримінального процесу, в межах ОРД – досліджуються тільки джерела інформації, які зможуть отримати статус доказів лише за умов додержання специфічної процедури, якою може бути лише процесуальна.

У **2.4.2. "Використання технічних засобів під час доказування"**. Проведене автором дослідження засвідчило, що під час розслідування злочинів новітні технічні досягнення, за виключенням традиційних, ви-користовуються недостатньо. Результати проведених опитувань свідчать, що причини цього є досить різними: відсутність необхідних технічних засобів та умов для їх застосування, велика робоча навантаженість, низькій рівень знань про новітні технічні досягнення, та як наслідок цього, невміння їх використовувати, – слідчі та прокурори-криміналісти поставили на перше місце. Результати вивчення практики також показують низьку повноту використання експертних досліджень. До числа основних причин цього частіше всього відносять: недостатню поінформованість про можливості деяких видів експертиз, відсутність методичних матеріалів та літератури щодо методик досліджень, високу ціну експертних досліджень.

У зв'язку з цим пропонується активізація роботи щодо аналізу та систематизації криміналістичних рекомендацій з метою складання сприятливих умов для їх практичного застосування та обліку при розробці нових рекомендацій. Виходячи з наведених посилань, автор докладно розглядає особливості використання технічних засобів у слідчій діяльності, звертаючи особливу увагу на технічні розробки, що останнім часом з'явилися в Україні.

У **Висновках**, якими завершується дисертація, у концентрованому вигляді підводяться підсумки дослідження та узагальнюються його основні результати. Автор стисло формулює конкретні пропозиції, які мають теоретичне і практичне значення для реформування діючого кримінально-процесуального законодавства, вдосконалення теорії кри-міналістики та слідчої практики у наступних напрямках: конкретизації деяких положень теорії доказування з метою визначення процесу дока-зування під кутом зору спеціального криміналістичного методу, пізнання в руслі якого закономірності роботи з доказами розглядалися як такі, що мають певний інформаційно-психологічний та логічний характер, у цьому процесі зазначався певний зв'язок із гносеологією, наголошувалося, що під час вчинення різного роду злочинів виникають не докази, а інформація стосовно події, що відбулася, яка в силу певних причин може і не набути значення доказів; простежування зв'язків між сутністю злочину та загальними поняттями теорії доказування з метою визначення напрямків розслідування; узагальнення слідчої практики з метою виділення й аналізу інформаційної природи доказування, визначення її змісту в структурі злочинної діяльності; з'ясування основних уявлень щодо сучасних проблем доказування шляхом змістов-ного та статистичного аналізу результатів опитування оперативних працівників, слідчих МВС і прокуратури, яке показало необхідність посилення методичного впливу науки на практику (розробки та доведення до споживача відповідних рекомендацій); проведення упорядкування (класифікацію) слідчих дій як криміналістичних методів отримання інформації; простежування, на базі розроблених криміналіс-тичних систем, напрямків видобування доказів і значимої для розслідування інформації з існуючих матеріальних слідів злочину; визначення можливостей і напрямів використання положень теорії спілкування слідчого в ролі окремого засобу отримання значимої для розслідування інформації; аналізу можливостей використання технічних засобів під час отримання слідчим значимої для розслідування інформації; визначення співвідношення доказів та інформації, здобутої в результаті оперативно-розшукових заходів.

Кримінально-процесуальний закон, на думку автора, доцільно доповнити нормами наступного змісту: ст. 65 КПК України: "Фактичні дані, зібрані на території інших держав й отримані на підставі доручень про правову допомогу, передбачену відповідними міжнародними договорами, можуть залучатися як докази по справі в кримінальному судочинстві України"; ст. 66 КПК: "Допустимими можуть бути лише докази, отримані уповноваженими згідно закону на провадження відповідних дій органами та особами, за умов, якщо їх перевірка, можлива процесуальним шляхом".

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Кірмач Л.А. Поняття та інформаційна природа доказування // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – Запоріжжя, 2001. – № 1. – С. 194-200.
2. Кірмач Л.А. Соціально-гуманітарні проблеми використання оперативно-розшукової інформації в процесі доказування // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – Луганськ, 2001. – Спеціальний випуск. – С. 205-210.
3. Лукашевич В.Г., Кірмач Л.А. Слідча дія як криміналістичний метод отримання доказової інформації: методологічні витоки проблеми // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 3. – С. 204-215.
4. Лукашевич В.Г., Кірмач Л.А. Криміналістична класифікація засобів збирання доказів // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 4. – С. 245-254.
5. Кірмач Л.А. До поняття інших документів як джерел доказів у кримінальному судочинстві // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – Запоріжжя, 2002. – № 2. – С. 224-232.
6. Кірмач Л.А. До проблеми доказування у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – Запоріжжя, 2002. – № 3. – С. 228- 234.
7. Кірмач Л.А. Доказування як форма процесуального пізнання та її логіко-психологічні витоки // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – Київ, 2000. – Науково-практичний збірник. – С. 222-225.
8. Кірмач Л.А. Деякі аспекти використання комп'ютерних технологій при розслідуванні злочинів // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 14-15 травня 2002 р. м. Запоріжжя: У 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний інститут МВС України, 2002. – Ч. 1. – С. 244-245.

АНОТАЦІЇ

Кірмач Л.А. Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2003.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню сучасних проблем доказування. Автор на підставі багатоаспектного аналізу вихідних засад пізнання злочину та його інформаційної сутності, визначає основні напрями застосування доказування як форми процесуального пізнання та специфічного методу розслідування злочинів. Визначаються та розкриваються: поняття доказування, структура судового доказу, логічні та психологічні засади роботи слідчого з доказами. Проаналізовані сучасна практика роботи з доказами, проблеми використання технічних засобів у цьому процесі, розглянуто співвідношення доказів та інформації, здобутої у результаті проведення оперативно-розшукових заходів. Позначені шляхи удосконалення процесу доказування на основі об'єднання пізнавальних і організаційно-тактичних заходів у межах запропонованого спеціального криміналістичного методу. Опрацьовано пропозиції щодо удосконалення діючої нормативної бази.

Ключові слова: злочинна діяльність, інформація, криміналістичний метод, доказування, слідча дія, оперативно-розшукова діяльність.

Кирмач Л.А. Доказывание как метод познания в процессе расследования преступлений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09. – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2003.

Диссертационное исследование посвящено комплексной проблеме определения и исследования процесса доказывания как формы процессуального познания и метода расследования преступлений. Автор на основании многоаспектного анализа исходных положений познания преступления и его информационной сущности, определяет основные направления применения доказывания как формы процессуального познания и специфического метода расследования преступлений. Определены и уточнены понятие уголовно-процессуального доказывания, структура судебного доказательства, его логические и психо-логические основы. Анализируются понятия и информационная природа доказывания, обращается внимание на современные методы получения доказательств во время расследования преступлений, рассмотрены соотношения доказательств и информации, полученной в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий. Отмечено, что в качестве доказательства не могут быть использованы фактические данные, источник и способ получения которых неизвестен либо не предусмотрен действующим уголовно-процессуальным законодательством.

Сформулированы предложения, направленные на усовершенствование действующего уголовно-процессуального законодательства, а именно Уголовно-процессуального кодекса и Закона Украины "Про оперативно-розыскную деятельность", закрепляющих понятие доказательств и доказательственной информации, полученной оперативным путем. Проанализована практика и проблемы использования при расследовании преступлений в процессе получения доказательственной информации современных технических средств и научных разработок криминалистики.

Ключевые слова: преступная деятельность, информация, криминалистический метод, доказывание, следственные действия, оперативно-розыскная деятельность.

L.A. Kirmach. Proof as an method edukational of crime investigation. – Manuscript.

The dissertation on grace of Candidate of juridical science by speciality 12.00.09 – criminal process and criminalistics; adjudicative expertise. – Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2003.

The dissertation is dedicated to the complex problem of the proof process determination and reseach as a form of procedural cognition and as method of crime investigation.

There are planed the basic direction of the proof use as a srecific criminalistic method of cognition in a crime investigation process – on the grounds of poliaspectual nature of the crime behaviour procedural – criminalistic reseach.

There are researched the primary position of crime cognition and its informational essence in the dissertation.

The cort proof structure procedural proof and the psychological and logical base of conception crime – formation are determined. Correlation of proof and information that are got is a result of officient – reseach acts holding are examine.

Noted that the factual information from or illegal sources can not be used as a proof.

Key words: criminal activity, method, criminal procedural proving, the crime detection important information, detective communication, efficient – search action, technical means, investigative action.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук Сергій М.О.

Підписано до друку. Формат 60x90 1/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі. Ум.друк.арк. 0,7.
Облік.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 236.

Друкарня Національної юридичної академії України
Імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77